

УДК 141.7 (045)

Н.В. Ішук

ЕТИЧНИЙ АСПЕКТ СОЦІАЛЬНОЇ ДОКТРИНИ ХРИСТИЯНСТВА

Гуманітарний інститут Національного авіаційного університету

Анотація. Досліджується етичний дискурс соціальної доктрини християнства в світлі його догматичних особливостей.**Ключові слова:** соціальна доктрина, соціальна етика, євангелізація суспільства, християнський гуманізм.**Вступ**

Передумовою самозбереження будь-якого суспільства є сукупність соціальних програм, спрямованих на відтворення його базових характеристик. Досліджуючи характеристики суспільств, які переживали становлення в межах християнської цивілізації, необхідно віддати належне християнській системі цінностей як такій, що мала вплив не лише на духовне, але й на економічне та політичне життя цих суспільств. Головною метою зазначених програм є євангелізація суспільства, зорієнтована на цінності привабливі для більшості „людей доброї волі”. Втім, не зважаючи на формальну спорідненість цих цінностей з цінностями загальнолюдською моралі, вони глибоко вкорінені в догматиці християнства. Виявлення специфіки етичної системи християнства в контексті його соціальних перспектив обумовлює актуальність нашої статті.

Аналіз досліджень та публікацій

Соціальна доктрина християнства є складним конгломератом ідей, запозичених із філософських, філософсько-релігійних, політичних та етичних систем різних історичних періодів. Як відомо, на розвиток соціальної традиції християнства мали вплив: платонізм-неоплатонізм (православ'я); августи́нізм; середньовічна схоластика; вчення Сенеки, Аристотеля та Томи Аквінського (католицизм); лютеранська та кальвіністська теологія; філософія І. Канта (протестантизм). Загалом же важливими для дослідження соціального аспекту християнських віровчень мають праці визнаних класиків у галузі соціальної філософії: А. Бергсона, М. Бердяєва, Г. Гегеля, Т. Гоббса, С. К'єркегора, К. Маркса, Б. Паскаля, Ж.-Ж. Руссо, Г. Сковороди, В. Соловйова, П. Тейяра де Шардена, Л. Фойєрбаха, С. Франка, Ф. Шлейєрмахера, К. Ясперса й інших.

Етико-антропологічний аспект соціального вчення православ'я з критичних позицій розглядався в працях М. Гордієнка, В. Долі, П. Курочкіна, Н. Краснікова, М. Копаниці, Є. Дулумана, М. Новикова, В. Танчера, М. Короткова, Н. Костенка тощо. Філософсько-богословський синтез у царині соціальної етики належить відомим філософам і богословам ХХ ст. М. Олесницькому, П. Светлову, В. Екземплярському, І. Янишеву, Н. Стелецькому, П. Столярському. Сучасний погляд на місце християнської моралі в соціальній дійсності розробляється представниками різних християнських традицій: митрополитом Дамаскіном (Папандреу), отцем І. Мейєндорфом, єпископом Каллістом (Уером), Х. Яннарасом, дияконом А. Кураєвим тощо. Однак, у сучасній філософській літературі недостатньо дослідженими є новітні тенденції трансформації етичної складової соціального

вчення християнства. Вирішенню даної проблеми присвячена наша стаття.

Постановка завдання

Метою статті є дослідження етичного дискурсу християнства в світлі ідей християнського служіння світу.

Основна частина

Найбільш наявно сучасні принципи соціальної етики християнства розроблені в соціальній доктрині християнства. Православна церква під соціальною доктриною розуміє „всеохопну концепцію, яка відображатиме загальноцерковний погляд на питання церковно-державних відносин та проблеми суспільства загалом” [3, с.3] або ж „...довготривалу програму суспільного служіння Церкви, яка спирається на православне богословське тлумачення становища Церкви в плюралістичному секулярному суспільстві” [11, с.6]. В цих визначеннях головний акцент робиться на церкві як на суб'єкті соціального вчення. Отож, поза увагою залишаються інші специфічні ознаки соціальної доктрини. Більш ґрунтовний підхід до дефініції даного поняття притаманний католицькій церкві, яка розглядає його як „сукупність соціально-філософського ... й богословського ... пізнання сутності та устрою людського суспільства, а також норм і обов'язків, які випливають із цього пізнання та реалізуються в конкретних суспільних відносинах” [2, с.32]. Втім вищезазначене поняття в католицизмі, на відміну від православ'я, обмежується чіткими хронологічними рамками й „стосується сукупності розважань, вчень та настанов, запропонованих Церквою в соціальній царині протягом останнього століття, починаючи з енцикліки „*Regum poavum*” (1891 р.) Лева XIII” [1, с.13]. Важливо, що в названих визначеннях увага акцентується на загальних та специфічних якостях соціального вчення християнства. Тому, на наш погляд, сукупно вони достатньо адекватно відображають зміст поняття „соціальне вчення церкви”.

Основними проблемами, що становлять предмет соціального вчення християнства, виступають проблеми тлумачення з релігійних позицій у дусі Євангелія нагальних соціальних проблем, шляхів їхнього вирішення, а також „сакралізація” суспільного буття, надання йому релігійного змісту. Ця позиція передбачає, що християнин живе між „уже” та „ще ні”, а теперішнє є цінним лише в перспективі. Однак спрямованість у майбутнє не заперечує діяльності теперішньому. Розуміючи, що Царство Боже „не від світу цього”, християнин повинен все-таки брати участь у його облаштуванні, але при цьому дистанціюватися від земного буття як від такого, щоне має самостійної метафізичної цінності. Церква вважає себе Царством Божим на землі, осередком спасіння

для людей. Звідси впливає суто догматичне підґрунтя всіх аспектів її соціальної доктрини.

Особлива складність полягає у пошуку сучасної наукової дефініції поняття „соціальна доктрина” (соціальне вчення) християнства. Адже в сучасній академічній літературі, з огляду на багатоаспектність цього поняття, воно тлумачиться в єдності із соціальною етикою християнства, що дозволяє говорити про „соціально-етичне вчення християнства” або ж про „соціальний аспект етичного вчення християнства”. Додамо також, що в сучасній науковій літературі поняття „соціальна доктрина” та „соціальне вчення” вживаються як синоніми, які, однак, „мають певний змістовний відтінок” [16, с.321]. Разом із цим, у вітчизняній філософській літературі під доктриною розуміють найбільш концептуалізовану форму існування ідеології, яка безпосередньо орієнтована на практичну дію, втілення в життя, дотримання в повсякденній поведінці та може існувати у вигляді конкретного документа.

Сучасною вітчизняною релігієзнавчою наукою соціальна доктрина християнства визначається як сукупність богословських поглядів щодо різних сторін суспільних відносин – політичних, правових, економічних. За допомогою соціальної доктрини церква декларує активну участь християнина в мирських справах. Соціальний кодекс спрямовується не на реалізацію віроповчальних принципів (наприклад, реформування земної влади на засадах влади небесної), а на реалізацію найбільш дієвих та можливих принципів християнського соціального життя. Відтак – санкціонування церквою соціально значущих дій має декілька вимірів: по-перше, церква виробляє власні принципи ставлення до суспільства; по-друге, вона визначає обов’язкову та прийнятну для віруючих парадигму існування християнина в суспільстві. Отже, під соціальною доктриною християнства ми розумітимемо сукупність філософських і богословських поглядів щодо пізнання сутності та устрою суспільства, а також систему норм соціальної взаємодії, які впливають із цього пізнання й реалізуються в конкретних суспільних умовах.

Соціальна доктрина християнства є найбільш рухомою частиною догматики, адже завдяки їй відбувається не лише самовиявлення церкви у суспільному житті, але й посилення її впливу у суспільстві. Ця особливість соціального кодексу дозволяє говорити про його взаємодію з історичними, політичними, культурними чинниками цивілізаційних та локальних спільнот, в лоні яких він розвивається. Серед інших характерних особливостей соціальної доктрини християнства слід відзначити: уявлення про відповідність явищ суспільного життя божественному промислу; уявлення про залежність між характером соціальних відносин та рівнем релігійності даного суспільства; уявлення про вирішення проблеми кінця та мети світу (а відтак – і соціальних проблем. – Н.І.) з есхатологічних позицій; антиномічний характер соціального вчення, яке закликає людину бути суспільно корисним членом суспільства й водночас дистанціюватися від світу [10, с.62-63].

Із зазначених догматичних особливостей впливає сутнісний зв’язок соціальної доктрини християнства з християнською етикою та антропологі-

єю. Підтвердженням даного зв’язку можна вважати погляди сучасних богословів різних християнських конфесій, які чітко ілюструють антропологічне підґрунтя соціального кодексу церкви. Так, один з провідних представників католицької церкви XX століття кардинал Й. Гюфнер наголошував на вкоріненості соціального вчення католицизму в таких положеннях:

а) людина є образом й подобою Бога, отож, її не можна зводити до рівня засобу та об’єкта державних, суспільних або економічних процесів;

б) Христос спас людину в усіх її проявах, у тому числі й у її зв’язку із суспільством;

в) в основі бажаного, задуманого Богом, устрою суспільного співжиття покладені суспільні нахили людини;

г) люди є залежними від суспільного середовища, й це виступає причиною того, що вони змушені уникати творити добро, а то й заохочуються до лиходіяння. Покращивши матеріальні умови, слід сподіватися на зростання духовності суспільства та його наближення до бажаного устрою;

д) належність християнського суспільного вчення до християнської антропології впливає із Втілення Христа [2, с.30-32].

Отже, бачимо, що тут автор наводить „місток” між християнською антропологією, сотеріологією та христологією, з одного боку, та християнським соціальним вченням, з другого боку. Тим самим він стверджує, що соціальна компонента є органічною складовою християнської догматики.

Схожі думки стосовно антропологічної домінанти соціальної доктрини християнства висловлюються й православними богословами, які наголошують, що в її основі покладені: по-перше, уявлення про світ як Боже творіння, що було дане людям для колективного обробітку в процесі співпраці з іншими людьми; по-друге, визнання унікальності людської особи й її особливої місії в світі; по-третє, уявлення про „ціннісно-ієрархічну структуру суспільного життя” [9, с. 210-211]. Визнання у соціальній доктрині християнства, з одного боку, пріоритетності проблеми Бога, а з другого – проблеми людини обумовлює поворот сучасного християнства до нового антропологічно забарвленого теоцентризму – „теоантропології” [5, с.274]. Доволі показовою тут є позиція сучасного католицизму, який вбачав мету суспільства у „переході від менш людських умов до умов, які є людськими більшою мірою” [13, с. 87].

Вищенаведені думки доводять, що ідея унікальної цінності людини є основою та ядром соціальної доктрини християнства. Суспільний вимір християнської антропології полягає в її спрямованості „на людину, що опинилася в складній мережі стосунків сучасного світу” [14, с. 16-17] й ґрунтується на розумінні людини як суб’єкта, осердя та мети суспільства. Отож, у випадку, коли „світ слідує за людиною” [7, с.241], головне коло питань християнського соціального вчення, природно, формується навколо проблеми „людина-суспільство” на засадах духовності.

Проте саме поняття „духовність” по-різному тлумачиться у релігійній та науковій літературі. У випадку релігійної духовності йдеться про переживання людиною безпосереднього зв’язку з божественним

началом, коли вона, усвідомлюючи Бога як абсолютну цінність, прагне не лише до буття-спілкування, але й до об'єднання з ним. На основі протиставлення релігійної та секулярної духовності в ХХ столітті актуалізувалися суперечності „християнського гуманізму” та „нерелігійного гуманізму” (терміни Зеньковського.- Н.І). Причому під християнським гуманізмом, що „живе вірою в людину” [4, с.408-410], розумілася християнська реакція на помилки середньовічного світопоглядання. Згідно з позиціями сучасного християнства, секулярний гуманізм дистанціювався від гуманістичних ідей християнства та переріс у титанізм, обожнення самої людини.

Наприклад, представники Української православної церкви Київського патріархату вважають, що через кардинальну зміну світоглядної парадигми профанний гуманізм мав величезний вплив на розвиток людської спільноти. Внаслідок цього впливу:

- по-перше, релігія як світогляд і як соціальний інститут остаточно втратила свою роль у політичній, культурній, соціальній сферах;

- по-друге, внаслідок процесу секуляризації здійснився поворот від духовних цінностей до матеріальних;

- по-третє, всі сфери громадського життя почали розвиватися під гаслом „свободи” та „прав людини”, відбувся відхід від християнства й християнського способу життя;

- по-четверте, людство втратило вищу безумовну санкцію моралі, що позбавило його духовних орієнтирів і спричинило ситуацію вседозволеності та утилітаризації моралі [15, с.14- 17].

Крім того, відчуження людини від Бога, на думку християнських богословів теологів, стало причиною кризи в економічній, політичній та духовній сферах суспільства. За таких умов людина „є більшою цінністю, аніж суспільство, нація, держава” [1, с. 142], та становить центр суспільної, політичної, економічної діяльності. Загалом можна стверджувати, що антропологічна спрямованість соціальної доктрини християнства спонукає християнські конфесії до того, що вони все частіше звертаються не лише до метафізичних проблем, але й до проблем гідного життя людини.

Про актуалізацію етичного аспекту соціальної доктрини християнства свідчить її мета: зорієнтованість на євангелізацію (реєвангелізацію) суспільства, здійснену не шляхом суспільних реформ, а за допомогою розвитку духовності та моральності. В цьому контексті очевидним є зв'язок соціальної доктрини християнства з християнською етикою. Остання, як своєрідна „філософія моралі”, синтезує онтологічні, морально-світоглядні й соціально-етичні погляди християнства, визначаючи світогляд християнина. Відповідно до цього тлумачать також духовні вади сучасності, вкорінені в помилковості цінностей сучасної цивілізації, яка створена на засадах „профанного гуманізму” як віри у „всемогутність начал добра й розуму в людській природі” [8, с.252]. Як справедливо зауважив щодо цього В. Франкл, саме цей різновид гуманізму спричиняє глибоку духовну кризу сучасної цивілізації, пов'язану з ілюзорністю цінностей „профанного гуманізму” [17, с.252].

Натомість християнство пропонує шкалу цінностей, що мають наблизити людей до Бога. Не обмежуючись декларацією певних цінностей метафізичного характеру, воно вимагає докорінної зміни людської спільноти на засадах християнської духовності та агапічної любові. Лише такі зміни, на думку Церкви, роблять можливими викорінення суспільних пороків і утворення християнського етосу як певного способу життя. Справді, значення християнської моралі полягає в тому, що воно не лише проголошує найвищим благом добре моральне життя людини [8, с. 4], але й через поняття вищого блага формує ієрархію особистісних цінностей у вигляді позитивних якостей (чеснот). Абсолютизація останніх відбувається в постаті Бога, який виступає їхнім носієм. За допомогою специфічних богословських засобів християнство не лише обґрунтовує переваги морального способу життя, але й здійснює сакралізацію бажаних норм соціальної поведінки. Природно, що християнська мораль на перший план виводить обов'язки людини перед Богом, а потім – перед людською спільнотою. Відповідно до таких обов'язків християнство передбачає особисту відповідальність людини перед Богом, а викорінення соціального зла пов'язує з укоріненням гріховності з людської душі.

Справжня цінність суспільного буття ним тлумачилася в традиційно-православному ракурсі, як пошук Царства Божого й правди його, що вимагає „вдосконалювати не інших людей й не світ в цілому, а нас самих” [17, с.209]. Власне, традиційний для православного віровчення соціально-етичний погляд на соціум він доповнив новими принципами християнського служіння світу, спрямованими на збереження „буття людини й, одночасно, буття світу” [17, с.180]. Серед них, наприклад, принцип християнської соціальної активності, який є трансформованою назовні християнською любов'ю „конкретно вираженою в моральній активності, в любовній діяльності на благо ближнього” [17, с.208]. На думку С. Франка, процес подальшої адаптації соціуму до вимог християнського соціального ідеалу пов'язаний з усуненням протиставлення гармонійної єдності та штучної зовнішньої організованості, а саме: етики та легальної справедливості, милосердя та закону, церкви та світу, соборності та свободи тощо. Звісно, очевидно є нерівномірність, „теоцентрична” спрямованість даної моделі адаптації, що, однак, не применшує її методологічного значення для дослідження перспективи адаптації соціально-філософського вчення християнства.

Звертаючись до характеристики соціальних доктрин сучасних християнських конфесій, слід відзначити, що вони й дотепер „не існують як окремі теоретичні дисципліни, а є „...соціальною етикою, норми якої приписано реалізовувати в тій чи іншій сфері суспільного життя” [12, с.13]. Християнська мораль виступає основою життя християнського соціуму, й це передбачає визнання морального Божого Закону нормою діяльності людини, а проголошення моральних обов'язків людини похідними від морального Божого Закону. З огляду на те, що поділ християнської етики на індивідуальну та соціальну має цілком умовний характер, вона включає не лише

питання про вдосконалення людської особистості, але й проблему формування християнського типу суспільної особистості. В християнській соціальній етиці розглядається, чого очікує Бог від людини в її ставленні до соціальної сфери. Виходячи з вищезначеного, церква вимагає докорінної трансформації людської спільноти на засадах християнської духовності й любові та утворення християнського етосу як основи соціального життя. Фундаментом як індивідуальної, так і суспільної християнської етики виступає євангельська мораль, основні постулати якої можна вважати одночасно правилами, що регламентують відносини з іншими людьми й правилами, через які контролюється виконання людиною своїх суспільних ролей та обов'язків. Так, до євангельських чеснот, що мають суспільних вимір, належать „любов до ближнього”, „рівність усіх людей перед Богом”, заклик „прощати ворогів” тощо.

При цьому антропологічне та етичне спрямування соціального вчення християнства актуалізує (принаймні, в західних церквах) не лише розвиток особистісних чеснот кожної людини, але й удосконалення засад функціонування соціальних інституцій та установ із метою приведення їх у відповідність до християнських цінностей. Така діяльність здійснюється з огляду на важливість впливу цих установ на духовну свободу людини та характер міжлюдських стосунків.

Правий К. Костюк, який вважає, що соціальне вчення церкви не є „ні політичною ідеологією (виділено нами. – Н.І.), ні соціальним християнством, ні доктриною суспільної політики” [6, с.130-131]. Незважаючи на це, християнство може здійснювати етичний контроль за процесами, що відбуваються в суспільстві, його ідеї стають основною компонентою програм християнських політичних партій, ціннісним підґрунтям суспільних перетворень, а також окремих суспільних ідеалів та ідеологій. Завдяки своєму етичному характеру соціальна доктрина християнства має можливість пред'явити суспільству досить чіткі вимоги, здатні стримувати антигуманні та аморальні процеси в соціумі.

Висновки

Підсумовуючи сказане, зробимо висновок, що, суспільне життя, як його розуміє християнська соціальна етика, є наслідком духовного єднання людей із Богом. Духовне самовдосконалення є необхідною передумовою суспільного служіння християнина світу. Останнє є виявом назовні християнської любові й виражаються в моральній активності, в любовній діяльності на благо ближнього. Базові суспільно-обов'язки людини тлумачаться християнством, по-

перше, як обов'язки його перед Богом, по-друге, як обов'язки перед собою і, нарешті, як обов'язки стосовно до інших людей. За таких умов людина є більшою цінністю, аніж суспільство, нація, держава та становить центр суспільної, політичної, економічної діяльності. Отже, духовне самовдосконалення людини стає головною метою суспільства. Звідси – висновок про те, що засобом досягнення людством Царства Божого є виховання людини на засадах християнського світогляду, моральне оновлення кожної людини. Без цього, вважає християнство, неможливий ніякий соціальний прогрес.

Список літератури

1. Гаваньо І., прот. Передмова до українського видання // Гюфнер Й., Кардинал Християнське суспільне вчення / Пер. з нім. – Львів: Свічадо, 2002. – С.10-23.
2. Гюфнер Йозеф, кардинал Християнське Суспільне вчення / Пер. з нім. – Львів: Свічадо, 2002. – С.24-304.
3. Журнал Московской патриархии. – 1995. – № 6-8. – 71с.
4. Зеньковский В., прот. Апологетика. – М.: Лепта-Пресс, 2004. – 543с.
5. Коротков Н.Д. Социальный аспект проблемы человека в религиозной философии. – К.: Наукова думка, 1978. – 294с.
6. Костюк К. Н. История становления и теоретические основания христианского учения об обществе // Социально-политический журнал. – 1997. – № 4. – С.130-145.
7. Лосский В.Н. Очерк мистического богословия Восточной церкви. Догматическое богословие. – М.: Центр „СЭИ”, 1991. – 288с.
8. Марусяк М. Моральне богослов'я. Навч. посібник для духовних навчальних закладів. – Снятин: Прут Принт, 2000. – 144с.
9. Новик В. Соціальна проблема в Російському Православ'ї // Соціальна доктрина Церкви (Збірник статей). – Львів: Свічадо, 1998. – С.178-215.
10. Новиков М.П. Тупики православного модернизма (критический анализ богословия XX века). – М.: Политиздат, 1979. – 167с.
11. Основы социальной концепции Русской православной церкви // Социальная концепция Русской Православной церкви. – М.: Даниловский благовестник, 2001. – С.29-186.
12. О социальной концепции русского православия / Под. общ. ред. М.П. Мchedлова. – М.: Республика, 2002. – 399с.
13. Серджо Р. Бернал. Вчення християнства про ставлення до матеріальних засобів // Соціальна доктрина церкви (збірник статей). – Львів: Свічадо, 1998. – С.79-95.
14. Соціальна доктрина церкви. Короткий огляд документів // Соціальна доктрина церкви (збірник статей). – Львів: Свічадо, 1998. – С.9-29.
15. Ювілейний Помісний Собор Української православної Церкви Київського Патріархату 9-10 січня 2001 р. (документи і матеріали). – К.: Вид. відділ Укр. Пр. Церкви Київського Патріархату, 2001. – 60с.
16. Яроцький П.Л. Соціальне вчення церкви за умов глобалізації // Людина і культура в умовах глобалізації. Збірн. наук. статей. – К.: Парапан, 2003 – С.321-329.
17. Франк С.Л. Свет во тьме. Опыт христианской этики и социальной философии // С.Л. Франк Духовные основы общества. – М.: Республика, 1992. – С.405-471.

Н.В. Ищук

ЭТИЧЕСКИЙ АСПЕКТ СОЦИАЛЬНОЙ ДОКТРИНЫ ХРИСТИАНСТВА

Исследован этический дискурс социального учения современного христианства с позиции наиболее фундаментальных догматов церкви. Выявлены духовные предпосылки и личностные аспекты общественного служения христиан миру.

Ключевые слова: социальная доктрина, социальная этика, евангелизация общества, христианский гуманизм

N.Ishchuk

ETHICAL ASPECT OF SOCIAL DOCTRINE OF CHRISTIANITY

Here is elucidated the ethical discourse of social doctrine of the contemporary Christianity from the position of the most fundamental dogmas. The spiritual premises and personality's aspects of Christian communal celebration of the world have been revealed.

Keywords: social doctrine, social ethics, society evangelization, Christian humanism.